

źródła monastyczne

16

źródła monastyczne

16

Redaktorzy serii: Michał T. Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

starożytność

14

Rada naukowa:

Marek Derwich

Dariusz Kasprzak OFM Cap.

Przemysław Nehring

Krzysztof Ożóg

ks. Marek Starowieyski

Ewa Wipszycka

Rafał Zarzeczny SJ

PIERWSZE

PISMA GRECKIE

O DZIEWICTWIE

Wstęp i opracowanie:
Ks. JÓZEF NAUMOWICZ

Przekład:
STANISŁAW KALINKOWSKI
Ks. WOJCIECH KANIA
Ks. JÓZEF NAUMOWICZ

TYNIĘC
WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Tytuł oryginału: Epistulae ad virgines, PG 1,379–452.

Συμπόσιον ἢ περὶ ἀγνείας,

SCh 95, 1963, ed. H. MUSURILLO.

᾽Ομιλία περὶ παρθενίας,

ed. D. AMAND – M.CH. MOONS (zob. Bibliografia)

Projekt okładki i stron tytułowych:

ANDRZEJ CIEPŁUCHA

Opracowanie typograficzne:

JAN NIEĆ

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów

L.dz. 56/2022, Tyniec, dnia 18.05.2022

✠ Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

Wydanie drugie, niezmienione: Kraków 2022

ISBN 978-83-8205-185-8

ISSN 1230-6711

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37, 30–398 Kraków

tel.: +48 (12) 688–52–90; tel./fax: +48 (12) 688–52–91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl; www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:

Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów; druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

SKRÓTY	7
WSTĘP (<i>Ks. Józef Naumowicz</i>)	9
1. Wczesnochrześcijańskie pisma o dziewictwie	11
2. Niektóre aspekty nauki o dziewictwie	50
BIBLIOGRAFIA OGÓLNA	61

PSEUDO-KLEMENS RZYMSKI LISTY O DZIEWICTWIE

WSTĘP	69
Starożytne świadectwa i tekst <i>Listów</i>	69
Miejsce i czas powstania	74
Problematyka <i>Listów</i> i układ treści	77
Obraz życia ascetycznego	80
BIBLIOGRAFIA	87
PRZEKŁAD	91
List I	91
List II	111

METODY Z OLIMPU UCZTA

WSTĘP	129
BIBLIOGRAFIA	141
PROLOG	145
Mowa I. Marcella	149
Mowa II. Teofila	158
Mowa III. Talia	169
Mowa IV. Teopatra	189
Mowa V. Taluza	196
Mowa VI. Agata	207

Mowa VII. Procylla	214
Mowa VIII. Tekla	224
Mowa IX. Tyzjane	255
Mowa X. Domnina	266
Przemówienie Arete	276
Hymn Tekli	279
EPILOG	286
ANONIMOWA (PSEUDO-BAZYLEGO) HOMILIA O DZIEWICTWIE	
WSTĘP	295
Autor i data powstania homilii	295
Ascetyzm rodzinny	299
Rola rodziców	301
Dziewice i asceci	305
BIBLIOGRAFIA	307
PRZEKŁAD	309
INDEKS BIBLIJNY	331
INDEKS IMION I NAZW WŁASNYCH	337

SKRÓTY

- BKV Bibliothek der Kirchenväter 1–, wyd. O. BARDENHEWER I IN., Kempten 1911–
- CCL Corpus Christianorum. Series Latina, I–, Turnhol-
ti 1953–
- CPG Clavis Patrum Graecorum, red. M. GEERARD, vol.
1–5, Turnhout 1974–1987.
- CPL Clavis Patrum Latinorum, wyd. E. DEKKERS, Ste-
enbrugge 1998³.
- CSCO Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium,
Paris 1903–1949, Louvain 1950–
- CSEL Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum,
Vindobonae 1866–
- DPAC *Dizionario patristico e di antichità cristiane*, red.
A. di BERARDINO, t. 1–3, Roma 1983–1988.
- DIP *Dizionario degli Istituti di perfezione*, t. 1–8, Roma
1974–1988.
- DSp *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique.
Doctrine et histoire*, wyd. M. VILLER, Paris 1937–
- GCS Die griechischen christlichen Schriftsteller der er-
sten (drei) Jahrhunderte, Leipzig (Berlin) 1897–
- PG Patrologiae cursus completus. Series Graeca, wyd.
J.-P. MIGNE, Parisiis 1857–1866.
- PL Patrologiae cursus completus. Series Latina, wyd.
J.P. MIGNE, Parisiis 1844–1855.
- POK Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–

-
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- RTK „Roczniki Teologiczno–Kanoniczne”, Lublin 1949–
- SCh *Sources Chrétiennes*, wyd. H. DE LUBAC, J. DANIELOU [i in.], Paris 1941–
- SPAW Ph.-H „Sitzungsberichte der königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse”.
- SWP *Słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, red. J.M. SZYMUSIAK, M. STAROWIEYSKI, Poznań 1971.
- TU Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Leipzig (Berlin) 1882–
- VoxP „Vox Patrum”, Lublin 1981–

Ks. Józef Naumowicz

WSTĘP

Są i tacy bezzenni, którzy dla królestwa niebieskiego sami zostali bezzenni (Mt 19,12) – te słowa Jezusa, trudne do pojęcia dla Jego słuchaczy, stały się bardziej oczywiste wraz z rozwojem chrześcijaństwa. Od II wieku wzrastała bowiem liczba kobiet i mężczyzn, którzy świadomie i dobrowolnie na całe życie wybierali stan bezżeństwa, związany z czystością i zwany dziewictwem.

Wybór tego stanu nie był wolny od problemów. Z jednej strony bowiem nie zawsze sprzyjał mu klimat społeczny i kulturowy, z drugiej zaś – preferowały go różnorodne ruchy enkratyczne, niekiedy heterodoksyjne, negujące wartość małżeństwa i prokreacji. Należało opracować teologiczne uzasadnienie tego stanu, nadać mu podstawy praktyczne i organizacyjne, określić relację do związku małżeńskiego. Kwestiami tymi zajmowały się traktaty o dziewictwie, jakie powstawały od III wieku.

Niniejszy tom zawiera trzy najstarsze pisma na ten temat napisane po grecku: dwa *Listy do dziewic* Pseudo-Klemensa Rzymskiego, mówiące o bezzennych ascetach wędrownych, *Ucztę* Metodego z Olimpu, którą można uznać za pierwszy traktat teologiczny o dziewictwie, wreszcie anonimową homilię o ascetach żyjących w czystości,

ale pozostających w swych rodzinach. Pisma te są ważne dla dziejów pierwotnego ascetyzmu chrześcijańskiego.

Związane z konkretnymi sytuacjami i problemami swojej epoki, nie podają one łatwych i powszechnie przyjętych recept. Zgodnie podkreślają jednak wartość, jaką stanowi dziewictwo, dobrowolnie podjęte dla królestwa niebieskiego i wynikające z miłości do Boga. Jest to problem uniwersalny, aktualny w każdym czasie, szczególnie zaś wtedy, gdy dziewictwo jest negowane i staje się „głupstwem dla świata”¹ lub gdy jego temat jest zapomniany w okresie ogromnego dowartościowania małżeństwa.

Pisma te stanowią też cenne świadectwo tego, co można nazwać „ascezą przedmonastyczną”, to znaczy życia ascetów obu płci, którzy przed pojawieniem się – w końcu III wieku – właściwego monastycyzmu, związanego z odejściem na pustynię, pozostawali w swoich rodzinach i lokalnych wspólnotach, ale odróżniali się od innych chrześcijan przez świadomy i dobrowolny wybór życia w bezżeństwie i powściągliwości. Sam monastycyzm określany jest przez anachorezę czyli odejście ascety od świata, aby żyć „w samotności”, na pustyni czy w górach, albo za murami klasztoru.

¹ Włoski patrolog, R. CANTALAMESSA, stawia następującą diagnozę o stosunku współczesnego świata do czystości: „Dzisiaj jesteśmy świadkami prawdziwego ataku kultury dominującej przeciwko wartości, jaką jest dziewictwo. Zgodnie z powszechnie znaną skłonnością, by pogardzać tym, co się utraciło lub czego nie można osiągnąć, kultura świecka rzuca podejrzenie, a nawet ośmiesza tę tradycyjną wartość, której broni sama natura” (*Czystego serca*, tłum. M.A. GOŁĘBIOWSKA, Warszawa 1994, 10).

Idea bezżeństwa i czystości, wypracowana w trzech pierwszych wiekach, w sposób oczywisty weszła do tradycji monastycznej i stanowi jej istotny składnik. Dlatego też zrozumiałe jest, że pisma podejmujące tematykę dziewictwa ukazują się w serii: „Źródła monastyczne”.

1. Wczesnochrześcijańskie pisma o dziewictwie

Celem niniejszego wprowadzenia nie jest przedstawienie kształtowania się fenomenu dziewictwa w pierwszych wiekach chrześcijaństwa. Wymagałoby to dokładnego ukazania jego podłoża biblijnego² i rozwoju w perspektywie teologicznej, duchowej, a także instytucjonalnej. Należałoby też mieć na uwadze wszelkie uwarunkowania historyczne, związane, na przykład, z faktem, że temat ten nie był całkowicie obcy kulturze pogańskiej³; istniał także w różno-

² O przygotowawczej roli w tym zakresie Starego Testamentu i judaizmu oraz o dziewictwie w Nowym Testamencie, zob. artykuły zebrane w: *La verginità cristiana* (Parola, Spirito e Vita 12), Bologna 1985, 7–202; hasło *Dziewictwo*, [w:] X. LEON-DUFOUR, *Słownik teologii biblijnej*, tłum. K. ROMANIUK, Poznań – Warszawa 1982, 253–256.

³ Problem czystości i dziewictwa nie był obcy starożytności pogańskiej, nawet jeśli miał inne podłoża i motywację, por. L. MAŁUNOWICZÓWNA, *Z problematyki castitas westalek*, „Roczniki Humanistyczne” 6 (1957), z. 2, 58–73; oraz tej samej autorki: *Koniec kolegium westalek*, „Eos” 47 (1954–59), z. 2, 109–119. O znaczeniu bezżeństwa w starożytnej Grecji i wczesnym chrześcijaństwie, zob. G. SISSA, *Greek Virginity*, tłum. A. GOLDHAMMER, Cambridge 1990.

rakich ruchach gnostyckich i enkratycznych⁴, w montanizmie⁵ i innych kierunkach o podłożu rygorystycznym⁶. Chrześcijańska nauka kształtowała się bowiem w kontekście tych ruchów, nieraz pod ich wpływem, często w opozycji do nich.

Ze względu na to, że niniejszy tom zawiera trzy pierwsze greckie pisma o dziewictwie, poniżej zostaną przedstawione wczesnochrześcijańskie traktaty w całości poświęcone tej kwestii. By jednak mieć możliwie pełny obraz myśli patrystycznej w tym zakresie, warto sobie uświadomić, że problem ten był poruszany nie tylko w osobnych dziełach, ale także przy wielu innych okazjach.

Po pierwsze, przed powstaniem oddzielnych traktatów o dziewictwie, ważne wzmianki na ten temat spotykamy w II wieku u ojców apostoelskich i apologetów. Ignacy Antiocheński zalecał bezżeństwo w duchu nauki św. Pawła. Do dziewic zaliczał też wdowy. Klemens Rzymski i Hermas mówią o chwale, jaką dziewice przynoszą chrześcijaństwu. Podobnie apologety II i III wieku: Justyn, Atenagoras, Minucjusz Feliks czy Tertulian, chcąc podkreślić moralną siłę chrześcijaństwa, powoły-

⁴ O enkratyzmie, zob. P.F. BEATRICE, *Continenza e matrimonio nel cristianesimo primitivo (secc. I–II)*, [w:] *Etica sessuale e matrimonio nel cristianesimo delle origini, a cura di R. Cantalamessa*, Milano 1976, 3–68; U. BIANCHI (dir.), *La tradizione dell'enkrateia. Motivazioni ontologiche e protologiche*, Roma 1985; G. BLOND, *Hérésie „encratite” vers la fin du IVe siècle*, „Recherches de Science Religieuse” 32 (1944), 157–210.

⁵ Por. P. DE LABRIOLLE, *La Crise Montaniste*, Paris 1913.

⁶ Zob. P. BROWN, *The Body and Society. Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity*, London – Boston 1990, 65–121.

wali się na znaczną liczbę chrześcijan, którzy zachowują czystość. Wzmianki te świadczą o tym, że „bezzenni dla królestwa Bożego” już w II wieku wyróżniali się spośród innych chrześcijan i tworzyli odrębny stan w Kościele, nawet jeśli w tym okresie – w kontekście tendencji gnostyckich i enkratycznych negujących małżeństwo i prokreację – bardzo ostrożnie propagowano dziewictwo⁷.

Wielu autorów, mimo że nie napisało odrębnego traktatu na ten temat, wywarło ogromny wpływ na rozwój stanu dziewiczego. Przykładem jest Orygenes, który nie tylko chwalił zasługi bezzennych, ale wypracował wiele ascetycznych pojęć, mających kluczowe znaczenie dla duchowości dziewictwa, np. dusza jako oblubienica Chrystusa⁸. Podobnie wielcy autorzy monastyczni, np. Bazyli Wielki, Jan Kasjan⁹, Benedykt z Nursji, w swych

⁷ O początkach ascetyzmu chrześcijańskiego i o dziewictwie w II i III wieku, zob. C. MAZZUCCO, „*E fui fatta maschio*”. *La donna nel cristianesimo primitivo (secoli I–III)*, Torino 1989, 45–93; CH. MUNIER, *Mariage et virginité dans l’Eglise ancienne (Ier–IIIe siècles)*, Berne 1987, XXIV–XXXVI; A. SOLIGNAC, *Virginité chrétienne*, DSp 16 (1993), 927–928; F. DE B. VIZMANOS, *Las vírgenes cristianas de la Iglesia primitiva*, Madrid 1949, 47–67.

⁸ Por. H. CROUZEL, *Mariage et virginité chez Origène*, Paris 1963; Tenże, *Orygenes*, tłum. J. MORGANŃSKI, Bydgoszcz 1996, 191–201. O beżeństwie i czystości pisał w trzecim *Kobiercu* Klemens Aleksandryjski, chociaż, chwając dziewictwo, był oszczędny w słowach, ponieważ musiał bronić małżeństwa przed atakami gnostyków.

⁹ Por. M. SPINELLI, *Castità e verginità nel pensiero ascetico di Giovanni Cassiano*, [w:] *La verginità cristiana*, Bologna 1985, 276–288.

pismach poświęcili dziewictwu wiele miejsca¹⁰. To samo można powiedzieć o autorach, którzy pozostawili traktaty o kapłaństwie: Ambrożym, Janie Chryzostomie czy Grzegorzem Wielkim¹¹.

Dla nauki o dziewictwie ogromne znaczenie miały kazania i traktaty maryjne, poczynając od homilii Orygenesusa w III wieku, poprzez rozprawy Ambrożego i Hieronima aż do *Traktatu o wiecznym dziewictwie* św. Ildefonsa z Toledo w VII wieku. W następstwie tych dzieł teologicznych, zaczęło się ustalać znaczenie dziewictwa dla Kościoła¹². Pisma te nie tylko sławiły Maryję, ale też występowały przeciwko poglądom Bonozusa, Helwidiusza i Jowiniana, którzy odrzucając dziewictwo N.M.P., kwestionowali także jego ogólny sens¹³. Matkę Bożą przedstawiano również jako wzór moralny i Królowę dziewic. Jako pierwsi uczynili to: Atanazy oraz Ambroży, a następnie Augustyn.

¹⁰ Por. tomy w serii „Źródła monastyczne”: Apoftegmaty, Reguły galijskie, Żywoty Ojców Jurajskich, pisma Bazylego Wielkiego, Hieronima, Sulpicjusza Sewera, Teodoretę z Cyru, Palladiusza.

¹¹ Por. S. LONGOSZ, *Patrystyczna motywacja celibatu kapłańskiego*, VoxP 13–15 (1993–1995), z. 24–29, 285–311.

¹² E. OZOROWSKI, *Teologia dziewictwa Maryi w piśmiennictwie starochrześcijańskim*, „Studia Teologiczne Biał. Droh. Łom.” 7 (1989), 3–17. Por. tomy z serii *Beatam me dicent*, wydawanej w Niepokalanowie, zawierającej *Teksty o Matce Bożej*.

¹³ Por. D.G. HUNTER, *Helvidius, Jovinian, and the Virginity of Mary in Late Fourth Century Rome*, „Journal of Early Christian Studies” 1 (1993), 47–71. Przeciwko tym atakom wystąpili głównie Ambroży i Hieronim.

W popularyzacji idei bezżeństwa wielką rolę odgrywały żywoty, ukazujące wzory życia w tym właśnie stanie. Monastycyzm żeński odwoływał się do apokryficznych *Dziejów Pawła i Tekli* z końca II wieku¹⁴, podkreślających wartość powściągliwości i czystości, jako warunków pójścia za Chrystusem. Dzieło ukazywało Teklę, dziewicę i męczennicę, która, wraz z Maryją, stała się współpatronką dziewic na Wschodzie, podobnie jak na Zachodzie była nią św. Agnieszka¹⁵. Ideał chrześcijańskiej doskonałości, oparty na dziewictwie, opisywało wiele innych pism apokryficznych (*Dzieje Jana, Dzieje Tomasza*), męczeńskich (np. *Męczeństwo Perpetuy i Felicity*, akta męczenników lyońskich¹⁶, *Męczeństwo św. Teodota i siedmiu dziewic*¹⁷), czy wreszcie hagiograficznych, np. *Żywot św. Makryny* Grzegorza z Nyssy, *Żywot św. Synkletyki* przypisywany św. Atanazemu, sylwetki dziewic zawarte w *Opowiadaniach dla Lausosa*.

Tematyka ta pojawia się także w patrystycznych piśmiach egzegetycznych, zwłaszcza w komentarzach do *Pieśni nad Pieśniami* oraz do innych fragmentów Stare-

¹⁴ *Dzieje Pawła i Tekli*, wstęp i tłum. M. STAROWIEYSKI, „Ruch Biblijny i Liturgiczny” 44 (1991), 118–126. *Dzieje* zaskakują „nauką o dziewictwie, zbliżoną do herezji enkratytów” (M. STAROWIEYSKI, *tamże*, 118).

¹⁵ O wpływie tego pisma na *Żywot św. Makryny* Grzegorza z Nyssy, por. R. ALBRECHT, *Das Leben der heiligen Makrina auf dem Hintergrund der Thekla Traditionen*, Göttingen 1986.

¹⁶ Zob. *Męczennicy*, wstęp, oprac. i wybór tekstów E. WIPSYCZKA – M. STAROWIEYSKI, *Ojcowie żywi* 9, Kraków 1991.

¹⁷ O tym piśmie z Ancyry z początku IV wieku, zob. S. ELM, „*Virgin of God*”. *The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford 1994, 51–59.

go i Nowego Testamentu, związanych tematycznie z dziewictwem lub, ogólnie, z życiem ascetycznym.

Do popularyzacji idei bezżeństwa przyczyniły się także niektóre listy otwarte, skierowane do adresatów z kręgów ascetycznych lub mniszych. Wiele takich listów zawiera korespondencja Hieronima, Bazylego z Cezarei, Grzegorza z Nyssy, Jana Chryzostoma (np. 17 listów do diakonissy Olimpiady, kierującej klasztorem w Konstantynopolu¹⁸).

Wreszcie, problemy te pojawiały się na starożytnych synodach. Przykładem mogą być postanowienia synodu z Elwira (ok. 300 r.) mówiące o ekskomunice dla „dziewic poświęconych Bogu, które naruszyły złożony ślub i zgrzeszyły w sposób cielesny”¹⁹. Natomiast Synod w Gangra w Azji Mniejszej (ok. 341 r.) zachęcał, by dziewictwo było podejmowane z właściwej motywacji, a nie z pogardy dla małżeństwa²⁰. Wartość kanoniczną miały

¹⁸ Przekład listu 6 i 15 do Olimpiady, zob. L. MAŁUNOWICZÓWNA (red.), *Antologia listu starochrześcijańskiego. I. Listy z dziedziny kierownictwa duchowego*, Lublin 1978, 251–254.

¹⁹ Kan. 13, tłum. M. ROLA, [w:] *Synod w Elwira*, „Warszawskie Studia Teologiczne” 3 (1985–1990), 194.

²⁰ Synod potępiał tego, kto „ucieka przed małżeństwem jako czymś godnym pogardy, a nie z powodu piękności i świętości dziewictwa”, kto „zachowując dziewictwo ze względu na Boga, gardziłby tymi, co wstąpili w związki małżeńskie”. Ojcowie synodalni stwierdzali: „My też podziwiamy dziewictwo, ale zakorzenione w pokorze”. Przekład pism synodalnych: A. BOBER, *Asceza – uczłowieczenie czy odczłowieczenie w świetle źródeł wczesnego chrześcijaństwa*, [w:] W. SŁOMKA (red.), *Asceza – odczłowieczenie czy uczłowieczenie*, Lublin 1985, 114–116.

też listy papieży, np. Syrycjusza (384–399) i Innocentego I (402–417), dotyczące celibatu i czystości osób duchownych²¹.

Tak więc w piśmiennictwie patrystycznym występują liczne wmianki na temat dziewictwa. Poniżej natomiast zostaną wymienieni ważniejsi autorzy, którzy pozostawili osobne traktaty na ten temat. Zostanie też dodana krótka charakterystyka tych pism.

Tertulian (ok. 155 – ok. 220). Pierwszy wielki pisarz łaciński, który odegrał też dużą rolę w dziejach chrześcijańskiej nauki o czystości. „Aczkolwiek sam był w małżeństwie szczęśliwy, odradzał innym wchodzić w ten związek, uważając bezżeństwo i bezwzględną czystość za ideał chrześcijańskiego życia”²². Dostrzegał ścisły związek świętości z czystością i jako pierwszy zespolił te pojęcia w sposób tak systematyczny²³. Jego ascetyczne poglądy przybrały skrajną i radykalną formę, gdy około 207 roku przystał do ruchu „Nowego Proroctwa”, założonego przez Montana z Frygii.

²¹ Por. D. CALLAM, *Clerical Continence in the Fourth Century: Three Papal Decretals*, „Theological Studies” 41 (1980), 3–50. O rozwoju koncepcji celibatu wśród duchownych, związanego z pojęciem dziewictwa, zob. R. GRYSON, *Les origines du célibat ecclésiastique du premier au septième siècle*, Gembloux 1970.

²² J. SAJDAK, *Quintus Septimiusz Florens Tertulian. Czasy – życie – dzieła*, Poznań 1949, 454.

²³ Por. G. L. BRAY, *The Relationship between Holness and Chastity in Tertulian*, [w:] *Studia Patristica* 16/2 (TU 129), Berlin 1985, 132–135. Autor stawia też tezę, nie w pełni uzasadnioną, że ideę połączenia świętości z czystością Tertulian zaczerpnął z moralności rzymskiej.

W traktacie *O noszeniu zasłony przez dziewice* (*De virginibus velandis*)²⁴, Tertulian domagał się, aby nosiły nakrycie na głowie podczas liturgii. Będąc bowiem oblubienicami Chrystusa, winny być traktowane jak kobiety zamężne, które miały ten obowiązek. O dziewicach Tertulian wspominał także w piśmie *O klejnocie kobiet* (*De cultu feminarum*)²⁵. Zachęcał w nim chrześcijańskie niewiasty, aby skromnie się ubierały; zwalczał też różne formy strojenia się.

O chrześcijańskiej czystości kartagiński autor mówił również w trzech traktatach skierowanych przeciwko powtórnemu zawieraniu małżeństwa po śmierci małżonka. W pierwszym, *Do żony* (*Ad uxorem*)²⁶ surowo ostrzegął swoją żonę, aby na wypadek jego śmierci nie wychodziła drugi raz za mąż, lecz pozostała wdową. W *Zachęcie do*

²⁴ Dobre komentarze zawierają dwa przekłady tego traktatu: TERTULIAN, *De virginibus velandis. Ein Beitrag zur altkirchlichen Frauenfrage*, Übersetzung, Einleitung, Kommentar C. STÜCKLIN, Bern-Frankfurt 1974 (= Europ. Hochschulschr., Reihe 23, Bd. 2b); TERTULIANO, *De virginibus velandis. La condizione femminile nelle prime comunità cristiane*, a cura di P.A. GRAMAGLIA, Roma 1984 (Cultura cristiana antica, Collana di testi e studi).

²⁵ Q.S.F. TERTULIANI, *Opera*, pars 1. Aem. KROYMANN, CCL 1, 1954, 343–370; *La toilette des femmes*, M. TURCAN, SCh 173, 1971. Por. także: L. MAŁUNOWICZÓWNA, *Strojenie się kobiet w ocenie starożytnych pisarzy chrześcijańskich*, „Roczniki Humanistyczne” 17 (1969), z. 3, 95–114; S. ISETTA, *Tematiche patristiche „de cultu feminarum”*, [w:] *La donna nel pensiero cristiano antico*, a cura di U. MATTIOLI, Genova 1992, 247–277.

²⁶ Tłum. K. OBRYCKI, [w:] TERTULIAN, *Wybór pism II*, PSP 29, Warszawa 1983, 147–164.

*czystości (De exhortatione castitatis)*²⁷ napominał przyjaciela, aby nie zawierał powtórnego małżeństwa określając je jako swego rodzaju „nierząd” (rozd. 9). Podobną tematykę Tertulian podjął w niewielkim traktacie *O jednożeństwie (De monogamia)*, będącym otwartym listem adresowanym do kartagińskiej wdowy²⁸. Dwa ostatnie pisma powstały po roku 207, czyli w okresie montanistycznym, dlatego ton ich wypowiedzi jest inny. W miejsce spokojnych porad i zachęt pojawiają się: ostra polemika i gwałtowne oskarżenia tych, których nazywał „miłośnikami małżeńskich związków” (*philogamoi*).

Z okresu montanistycznego pochodzi także traktat *O czystości (De pudicitia)*²⁹, w którym Tertulian wychwalał ten stan – „kwiat życia duchowego, zaszczyt dla ciała, ozdobę płci, podstawę świętości”. Atakował też praktykę „przebaczenia za grzechy nieczyste”.

Tertulian nazywał dziewice oblubienicami Chrystusa, co będzie stałym motywem w dalszej literaturze patrystycznej. Wydaje się, że w jego czasach istniało prywatne przyrzeczenie zachowania bezżeństwa.

Cyprian z Kartaginy (ok. 200–258). Wkrótce po objęciu stolicy biskupiej w Kartaginie w 248 roku, napisał traktat w formie listu pasterskiego pt. *O postępowaniu*

²⁷ Tłum. K. OBRYCKI, *tamże*, 164–181. Zob. TERTULLIEN, *Exhortation à la chasteté*, C. MORESCHINI – J.C. FREDOUILLE, SCh 319, Paris 1985.

²⁸ TERTULLIEN, *Le mariage unique*, P. MATTEI, SCh 343, 1988.

²⁹ Obszerne fragm. tłum. w: M. MICHALSKI, *Antologia literatury patrystycznej*, t. 1, Warszawa 1975, 252–258.

*dziewic (De habitu virginum)*³⁰. Opierając się na pismach swego mistrza Tertuliana, ostrzegał je przed upodobaniem do strojów i do spraw tego świata. Wzywał do zachowania skromności w ubiorze i postępowaniu. Podkreślał natomiast rolę dziewic w życiu Kościoła, sławił je, nazywając „kwiatami kościelnego ogrodu”, o które „tym większa jest troska, im wznioślejsza jest chwała” (rozdz. 3).

O entuzjazmie Cypriana dla idei bezżeństwa i czystości świadczą również jego listy. Wzmiankuje w nich, że „kwitnie Kościół ukoronowany tyloma dziewicami”³¹, posiada „tyłu wyznawców, oskarżonych, katowanych (...), tyle uwieńczonych koronami dziewic, tyle godnych pochwały wdów”³².

W jednym ze swoich listów z 249 roku św. Cyprian stanowczo sprzeciwiał się, aby dziewice, które „ożywione wiarą poświęciły się Chrystusowi” i „postanowiły stale i mocno trzymać się swego stanu”, mieszkały pod jednym dachem z mężczyznami. Chociażby takie życie było niewinne, może jednak wzbudzać podejrzenia i zgorszenie wśród ludzi³³.

³⁰ C.Th.C. CYPRIANI, *Opera omnia*, ed. G. HARTEL, CSEL 3,1, 1868, 185–205. Tłum. pol. pod tytułem *O stroju dziewic*, [w:] Św. CYPRIAN, *Pisma. I. Traktaty*, tłum. J. CZUJ, POK 19, 1937, 135–155.

³¹ List 55,20, [w:] Św. CYPRIAN, *Listy*, tłum. W. SZOŁDRSKI, PSP 1, Warszawa 1969, 153.

³² List 66,7, *tamże*, 224.

³³ List 4 („Odpowiedź na list Pomponiusza informujący o wykroczeniach dziewic przeciwko czystości”), PSP 1, 33–37. Zob.

Podobną tematykę zawiera pismo *O samotnym życiu duchownych*, które, przekazane pod imieniem Cypriana, zostało napisane przez nieznanego biskupa katolickiego w drugiej połowie III wieku³⁴. Autor apelował do duchownych żyjących w celibacie, by – z wyjątkiem sióstr i matek – nie mieszkali pod jednym dachem z kobietami, może to być bowiem powód zgorszenia dla innych.

Nowacjan, kapłan rzymski (III w.). Napisał m.in. traktat *O pożytku czystości (De bono pudicitiae)*³⁵. Pismo zawiera m.in. zachętę do czystości (rozdz. 2), która, w przeciwieństwie do bezwstydu, przynosi wiele pożytku: nadaje godność ciału, chwałę życiu moralnemu, jest źródłem pokoju, zgody i matką niewinności. Posiada trzy stopnie: dziewictwo, powściągliwość i wierność małżeńską (rozdz. 4). Winna być naturalną cnotą każdego, kto należy do Chrystusa, jest świątynią Pana i mieszkaniem Ducha Świętego³⁶.

Trzej podani niżej autorzy: Pseudo-Klemens Rzymski, *Metody z Olimpu* i anonimowy homileta są twórcami pism, których przekłady zostały zamieszczone w niniejszym tomie. Wiadomości o nich i o ich dziełach

M. BOGUCKI, *Problemy duszpasterskie w listach św. Cypriana*, „Studia Theologica Varsaviensia” 9 (1971), nr 1, 190–224, zwł. 214–218.

³⁴ PSEUDO-CYPRIAN, *O samotnym życiu duchownych*, wstęp i komentarz S. LONGOSZ, tłum. E. KOLBUS, VoxP 13–15 (1993–1995), z. 24–29, 367–412.

³⁵ Ed. G.F. DIERKS, CCL 4, Turnholti 1972.

³⁶ O małżeństwie i dziewictwie u Nowacjana, zob. P. MATTEI, *Deux notes sur mariage (divorce) et virginité dans Novatien*, „Rivista di Storia e Letteratura Religiosa” 29 (1993), 357–365.

podano w dalszej części pracy, we wstępach do przekładów tych tekstów. W zestawieniu tym warto jednak podkreślić ich rolę w piśmiennictwie ascetycznym.

Pseudo-Klemens Rzymski. Dwa *Listy do dziewic*³⁷, zredagowane w III wieku, być może w Syrii, stanowią jedno z ważniejszych źródeł ascetycznych tego okresu. Wyróżniają się najpełniejszym przedstawieniem życia wędrownych ascetów.

Metody z Olimpu. Chociaż nie znamy dokładnie jego pochodzenia, autor ten z pewnością należy do środowiska małoazjatyckiego. *Uczta dziesięciu dziewic*, której jest autorem, powstała prawdopodobnie w końcu III wieku, stanowi ważny traktat o dziewictwie na greckim Wschodzie. Nie licząc łacińskich pism Tertuliana i Cypriana, mających charakter praktyczny, można ją uznać za najwcześniejsze całościowe dzieło chrześcijańskiego antyku na temat czystości, jej znaczenia i teologii.

W *Uczcie* jest mowa wyłącznie o dziewictwie żeńskim. W odróżnieniu od *Listów* Pseudo-Klemensa czy anonimowej homilii z początku IV wieku, *Metody* w ogóle nie wspomina o ascetach – mężczyznach.

Wśród pism ascetycznych dzieło to wyróżnia się wyważonym określeniem relacji między życiem w bezżeństwie a małżeństwem oraz czystością seksualną a stanem małżeńskim i rodzinnym pozostałych chrześcijan. „Niewątpliwie autor uważa, że dziewictwo jest stanem wyższym od małżeństwa. Pogląd ten usiłuje jednak równo-

³⁷ CPG 1004.

cznie pogodzić z przekonaniem o świętości i wzniosłości stanu małżeńskiego”³⁸.

Przytaczając kolejne mowy dziesięciu dziewic pochwalających czystość, Metody uzasadnia bezżeństwo i czystość, ukazuje ich istotę i wartość. Nie rozpatruje natomiast, jak czyni to wielu innych autorów III–IV wieku, zasad dotyczących zachowań dziewic w konkretnych sytuacjach życiowych. Akcja dialogu ma charakter poetycki i mistyczny. Liczba dziesięć nawiązuje do dziesięciu panien z Ewangelii św. Mateusza (25,10). Piękny ogród i biesiada połączona z dyskusją – to motywy z dialogów Platona. Imiona rozmówczyń, zwłaszcza „Filozofia” i jej córka „Arete” – stanowią personifikacje mądrości i cnoty. Trudno więc na podstawie tego dzieła określić ramy organizacyjne życia ascetycznego w tym czasie. Wydaje się, że bohaterki dialogu nadal w pełni przynależą do wspólnoty wiernych, żyją zatem w swoich rodzinach, a w odludnym ogrodzie znalazły się tylko na chwilę: zebrały się na zaproszenie jednej z nich.

Jest jednak rzeczą ciekawą, że dziewice do swojej sytuacji odnoszą obraz Niewiasty (Kościoła-Matki), która zbiegła na pustynię (Ap 12,6). Pustynia zaś – mówi Tekla – jest

niedostępna i nieprzebyta dla tłumów, ale żyzna, obfitująca w pokarm, łatwo dostępna dla świętych, posiadająca obfitość mądrości i rodząca życie (...) tam wszystko jest przepelnione rosą ambrozji oraz uwieńczone niewięd-

³⁸ Por. B. CZĘSZ, *Małżeństwo i dziewictwo według św. Metodego z Olimpu*, VoxP 8–9 (1985), 128.

nącymi pędami nieśmiertelnego życia; tam my jesteśmy
(*Uczta* 8,11).

Ten poetycki fragment, mówiący o pustyni, która staje się zielona i urodzajna, ma wydźwięk typowo monastyczny³⁹. Zapowiada spontaniczny rozkwit życia ascetycznego w IV wieku na pustyniach Egiptu, Syrii i Palestyny.

Anonim (Pseudo-Bazyli) z początku IV wieku. Żył prawdopodobnie przed sporami ariańskimi i Soborem Nicejskim (325) i pochodził z Azji Mniejszej. Jego *Homilia o dziewictwie*, niesłusznie przypisywana św. Bazylemu Wielkiemu, jest jednym z najciekawszych i najpełniejszych dokumentów o ascetyzmie rodzinnym. Zawiera radykalne poglądy na ten temat, co częściowo wynika z kaznodziejskiego charakteru pisma.

Euzebiusz z Emezy (ok. 295–359). W odróżnieniu od trzech poprzednich autorów, jest postacią lepiej znaną. W dwóch homiliach: *O dziewictwie* i *O męczennikach*⁴⁰, zachowanych tylko w wersji łacińskiej, wykladał teorię

³⁹ Podobne wyrażenia są charakterystyczne dla czasów Ojców pustyni. Św. Hieronim pisał z pustyni Chalkis: „O pustynio, kwiatami Chrystusa kwitnąca!... o samotnio, w której cieszymy się większą zażyłością z Bogiem” (List 14,10, tłum. J. CZUJ, Warszawa 1952, t. 1, 44). Por. D.J. CHITTY, *The Desert a City: An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire*, London – Oxford 1966.

⁴⁰ Sermo VII. *De virginibus*; Sermo VI. *De martyribus*, wyd. E.M. BUYTAERT, *Eusèbe d'Émèse. Discours conservés en latin. Textes et partie inédits*, t. 1. *La collection de Troyes* (Spicilegium Sacrum Louaniense 26), Louvain 1953. Zob. także: E. M. BUYTAERT, *L'Heritage littéraire d'Eusèbe d'Émèse* (Bibliothèque du „Muséon” 24), Louvain 1949. Zob. CPG 3525.

dziewictwa, opartą na ogólnej koncepcji życia moralnego, przeciwstawionego małżeństwu. Podawał wskazania i zachęty dotyczące praktyki dziewictwa oraz ukazywał przykłady świętych dziewic: Teodory, Pelagii, Domniny.

Biskup Emezy żarliwie głosił wzniosłość życia dziewczyny. Jako oblubienica Chrystusa i świątynia Boga, wiecie ona „życie anielskie”: spokojne, pogodne, pozbawione trudów, oddane wyłącznie Bogu. Kaznodzieja „rysował ideał mistyczny, który wydaje się nie znać trudności, doświadczeń, pokus, ciemnych nocy”⁴¹.

Dokładnie natomiast opisywał Euzebiusz niedogodności małżeństwa, ukazując jego złe strony i problemy. Przeciwstawiał im korzyści, jakie mają dziewice, pozbawione tego „zła”. Nawet jeżeli, podobnie jak Jan Chryzostom, nieustannie powtarzał, że nie potępia małżeństwa i go nie odrzuca, radykalnie i konsekwentnie zachęcał do wstrzemięźliwości. Nie potrafił rozwiązać problemu pogodzenia chrześcijańskiej doskonałości z życiem małżeńskim i społecznym.

Dwie homilie Euzebiusza natomiast stanowią cenny dokument mówiący o ascetyzmie rodzinnym, szerzącym się na greckim Wschodzie w latach 330–350. Odnajdujemy w nim liczne podobieństwa z anonimową grecką homilią o dziewictwie⁴².

⁴¹ D. AMAND DE MENDIETA, *La virginité chez Eusèbe d'Émèse et l'ascétisme familial dans la première moitié du IVe siècle*, „Revue d'Histoire Ecclésiastique” 50 (1955), 785.

⁴² O pokrewieństwie homilii anonimowej i homilii Euzebiusza z Emezy, zob. *tamże*, 777–820.

Bazyli z Ancyry (ok. 300–ok. 364). Jako biskup Ancyry w Galacji, około połowy IV wieku napisał traktat *O prawdziwej czystości w dziewictwie* (*De vera virginitatis integritate*), wydany przez Benedyktynów z klasztoru św. Maura jako dodatek do dzieł Bazylego Wielkiego⁴³. Pismo to, szeroko rozpowszechnione⁴⁴, stanowiło systematyczny wykład o czystości.

Zachęcał w nim do umiarkowanej ascezy, której wartość nadaje wewnętrzne nastawienie i motywacja. „Prawdziwa czystość⁴⁵ w stanie dziewictwa” polega na kontrolowaniu instynktów ciała i czystości serca, a także na zupełnie dobrowolnym i świadomym jej podjęciu.

Biskup Ancyry, jako pierwszy rozważał życie dziewicze w świetle ludzkiej natury. Podawał interesujące uwagi

⁴³ Peri tes en parthenia alethous afthorias, PG 30, 669–809. Nowe wydanie przygotowuje F.J. LEROY, zob. CPG II, 2827. Tłum. franc. z wprowadzeniem: BASILE D'ANCYRE, *De la véritable intégrité dans la virginité*, trad. C. COUDREAU, introd. et notes P. MIQUEL, Saint-Benoît 1981. Autorstwa Bazylego z Ancyry dowiódł F. CAVALERA, [w:] *Le „de virginitate” de Basile d’Ancyra*, „Revue d’histoire ecclésiastique” 6 (1905), 5–14. Tezę, że traktat został napisany przez św. Bazylego z Cezarei, podtrzymywał A. VAILLANT, we wprowadzeniu do wydania tekstu starosłowiańskiego, zob. A. VAILLANT, *De virginitate de Saint Basile. Texte vieux-slave et traduction française*, Paris 1943.

⁴⁴ O popularności pisma świadczy ilość jego rękopisów, zob. F.J. LEROY, *La tradition manuscrite du „de virginitate” de Basile d’Ancyre*, „Orientalia Christiana Periodica” 38 (1972), 195–208, zwł. 197.

⁴⁵ Termin *afthoria* oznacza czystość, niewinność, ale też, jako synonim *aftharsia*: niezniszczalność, nieskazitelność, nienaruszoność, nieśmiertelność.

o ścisłej zależności między sposobem odżywiania się (postem) a zachowaniem czystości⁴⁶. Z uwagi na to, iż przed przyjęciem święceń biskupich był lekarzem, w jego piśmie często pojawiają się opisy stanów fizycznych związanych z dziewictwem oraz sformułowania wskazujące na medyczne wykształcenie autora.

Atanazy Aleksandryjski (zm. 373). Wielki biskup Aleksandrii, znany głównie jako niezłomny obrońca wyznania nicejskiego, był przede wszystkim duszpasterzem⁴⁷. W jego dorobku ważne miejsce zajęły dzieła ascetyczne, w tym sławny *Żywot św. Antoniego*⁴⁸. Pozostawił też pisma o dziewictwie⁴⁹. Przeważnie nie zachowały się one jednak w oryginale, ale w przekładzie koptyjskim⁵⁰, syryjskim oraz w innych językach. Ich autorstwo było przedmiotem wielu dyskusji⁵¹.

⁴⁶ Zob. J. JANINI CUESTA, *Dieta y virginidad. Basilio de Ancyra y San Gregorio de Nisa*, „Miscelanea Comillas” 14 (1950), 189–197 (niektóre poglądy Bazylego krytykował Grzegorz z Nyssy w traktacie *O dziewictwie*).

⁴⁷ Zob. D. BRAKKE, *Athanasius and the Politics of Asceticism*, Oxford 1995.

⁴⁸ ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *Żywot świętego Antoniego*, tłum. Z. BRZOSTOWSKA, wstęp i komentarz E. WIPSZYCKA, Warszawa 1987.

⁴⁹ HIERONIM, *De viris ill.* 87, SWP 56.

⁵⁰ Teksty koptyjskie, wraz z przekładem francuskim, zob.: S. ATHANASE, *Lettres festales et pastorales en copte*, CSCO 150 i 151 (*Scriptores coptici* 20 i 21), éd. et trad. L.-Th. LEFORT, Louvain 1955.

⁵¹ Zob. M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase sur la virginité*, „Revue d’ascétique et de mystique” 31 (1955), 140–171.

Najnowsze badania D. Brakke'a wskazują, że jako autentyczne należy uznać następujące pisma Atanazego⁵²:

– (Pierwszy) *List do dziewic*, zachowany po koptyjsku⁵³. W rękopisie pozbawiony jest początku (a więc także imienia autora i tytułu) oraz części końcowej. Jego autentyczność jest jednak pewna. „Bez wątpienia był to najbardziej kompletny traktat”⁵⁴. Mówił o wzniosłości dziewictwa, jego wyższości w stosunku do małżeństwa i o nowości chrześcijańskiej czystości przeciwstawionej fałszywemu albo czasowemu dziewictwu spotykanemu u Egipcjan i Greków. Podawał też przykład Maryi a także Pawła, wreszcie zawierał polemikę z Hierakasem, który potępiał małżeństwo. List kończy się pochwałą stanu bezżeństwa. Korzystał z niego św. Ambroży⁵⁵ i Szenute z Atripa.

⁵² D. BRAKKE, *The Authenticity of the Ascetic Athanasiana*, „Orientalia” N.S. 63 (Roma 1994), 17–56.

⁵³ CPG 2147. Zob. L.-Th. LEFORT, *Saint Athanase „Sur la virginité”*, „Le Muséon” 42 (1929), 197–274. *Lettre copte sur la Virginité (La lettre aux vierges)*, CSCO t. 150, XVIII–XXVIII i 73–99, t. 151, 55–80. Autorstwo św. Atanazego potwierdza C.U. CRIMI, [w:] *La paternità Atanasiana di un testo „Ad Virgines”*, „Le Muséon” 86 (1973), 521–524. Por. także M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase*, 158–169.

⁵⁴ A. SOLIGNAC, *Virginité chrétienne*, DSp 16 (1993), 931.

⁵⁵ Por. Y.M. DUVAL, *La Problématique de la Lettre aux Vierges d’Athanasie*, „Le Muséon” 88 (1975), 405–433. Por. też: L.-Th. LEFORT, *Athanase, Ambroise et Chenoute sur la Virginité*, „Le Muséon” 48 (1935), 53–73; L. DOSSI, *S. Ambrogio e S. Atanasio nel De Virginitibus*, „Acme” 4,2 (Milano 1951), 241–262.

– (Drugi) *List do dziewic*, zachowany po syryjsku (cytowany pod tytułem: *List do dziewic o pielgrzymce do Jerozolimy*)⁵⁶. W pierwszej części autor przywołuje pielgrzymkę grupy bezzennych niewiast do Betlejem i Jerozolimy i pociesza je, że po opuszczeniu miejsc świętych mogą pozostawać zjednoczone z Chrystusem. Druga część jest rodzajem traktatu o dziewictwie. Atanazy wylicza w niej praktyczne zasady życia w czystości: czujność wobec zła, ostrożność w spotkaniach z innymi ludźmi, sposób zachowania się w kościele. Mówi też o skruszce, miłości, trosce o ciało i ostrzega przed zmysłowością. *List* kończy się entuzjastycznym obrazem szczęśliwości wiernej dziewicy.

– *Mowa O dziewictwie*, zachowana częściowo w przekładzie syryjskim⁵⁷, a w wersji pełniejszej po armeńsku⁵⁸. Pismo zachęca do zachowania bezżeństwa: „nie jak ty tego chcesz, ale jak chce Chrystus, którego jesteś oblubienicą”. Podaje wskazania ascetyczne, które obejmują post, powstrzymanie się od łaźni, wyciszenie, czuwanie i modlitwę psalmami, czytanie Pisma, pracę, ubóstwo, skromny ubiór. Dziewczyna poświęcona Bogu żyje

⁵⁶ CPG 2146. Rękopis podaje dosłowny tytuł: *List do dziewic, które udały się i modliły się w Jerozolimie i powróciły*. Tekst syryjski wraz z przekładem francuskim: J. LEBON, *Athanasiana Syriaca. II. Une lettre attribué à saint Athanase d’Alexandrie*, „Le Muséon” 41 (1928), 169–216.

⁵⁷ CPG 2145. Wyd. tekstu syr. wraz z tłum. franc.: J. LEBON, *Athanasiana syriaca I. Un λόγος περί παρθενίας attribué à Saint Athanase d’Alexandrie*, „Le Muséon” 40 (1927), 205–248.

⁵⁸ R.P. CASEY, *Der dem Athanasius zugeschriebene Traktat ΠΕΡΙ ΠΑΡΘΕΝΙΑΣ*, SPAW Ph.-H. 33 (1935), 1022–1045 (pełny tekst w wersji armeńskiej z przekładem niemieckim).

ze swoją matką i mieszka z innymi kobietami. Pozostaje więc w świecie, w swojej rodzinie. Nie jest to życie monastyczne, a jedynie zarys stanu zakonnego⁵⁹. Autor uważa dziewice jako oblubienice Chrystusa, które zawarły z Nim „umowę”, jaka winna trwać aż do śmierci. Ich życie nazywa „anielskim”. Tekst armeński dodaje przykłady biblijne (Adam i Ewa, Kain, głupie panny), pochwałę czystości i długi fragment z *Dziejów Pawła i Tekli*. Zawarte porady ascetyczne stanowią dowód zdrowego rozsądku.

– *List o miłości i wstrzeźliwości*⁶⁰, zachowany po koptyjsku. Autor rozróżnia trzy grupy ascetów chrześcijańskich: dziewice, powściągliwych (*apotaktyci*) i anachoretów. Podział ten jest charakterystyczny dla początku i połowy IV wieku.

– fragment listu pocieszającego do dziewic, zachowany po grecku w *Historii kościelnej* Teodoret z Cyru⁶¹.

– wyciąg z listu napisanego „z wygnania do pewnej dziewczicy w Aleksandrii”, zachowany po arabsku⁶².

⁵⁹ M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase*, 155.

⁶⁰ CPG 2151. A. van LANTSCHOOT, *Lettre de saint Athanase au sujet de l'amour et de la tempérance*, „Le Muséon” 40 (1927), 265–292 = CSCO 150, 110–120 (tekst) i 151, 88–98 (tłum.). Por. M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase*, 157–158.

⁶¹ CPG 2162. THEODORET, *Kirchengeschichte*, GCS 44, Berlin 1954, 127,14–128,3.

⁶² CPG 2154. Fragment tego *Listu do dziewczicy z Aleksandrii* zachował się w żywocie Atanazego zawartym w *Historii patriarchów Aleksandrii: History of the Patriarchs of the Coptic Church of Alexandria*, arabic text edited, translated, and annotated by B. EVETTS, *Patrologia Orientalis* 1, Paris 1947, 405.

– fragmenty z nieznanego pisma zachowane po koptyjsku u Szenutego⁶³.

Kilka pism o dziewictwie lub ich fragmenty, przypisywane Atanazemu, uznaje się za nieautentyczne lub niepewne⁶⁴, np. *Nauki i zasady dla dziewic*⁶⁵. W rękopisie koptyjskim autorowi temu przypisany jest tekst części pierwszego *Listu do dziewic* Pseudo-Klemensa⁶⁶, a także grecki *Żywot św. Synkletyki*⁶⁷.

Pseudo-Atanazy (IV w.). Pod imieniem Atanazego zachował się traktat, którego autentyczność była przedmiotem wielu dyskusji, pt. *Słowo zbawienia skierowane do dziewicy* (*Logos soterias pros ten parthenon*)⁶⁸. M. Au-

⁶³ CPG 2150. Wyd. L.-Th. LEFORT, CSCO 150, 108.

⁶⁴ D. BRAKKE, *The Authenticity of the Ascetic Athanasiana*, 39–49.

⁶⁵ CPG 2148. L.-Th. LEFORT, *Un nouveau „De Virginitate” attribué à saint Athanase*, „Analleccta Bollandiana” 67 (1949), 142–152 = CSCO 150, 99–100. W piśmie tym, po zachęcie do dziewictwa, które jest „cnotą Boską” i „bogactwem Kościoła”, autor podaje zasady dotyczące ubioru.

⁶⁶ L.-Th. LEFORT, *Le De Virginitate de saint Clément ou de saint Athanase?*, „Le Muséon” 40 (1927), 249–264.

⁶⁷ CPG 2293. Zob. *Vie de sainte Synclétique*, trad. O.B. BERNARD, (*Spiritualité Orientale* 9), Bellefontaine 1972; *Una donna nel deserto. Vita della monaca Sinclética*, a cura di M. TODDE, Liscate 1989; tłum. ang. wydał E.A. CASTELLI, [w:] V.L. WIMBUSH, *Ascetic Behavior in Greco-Roman Antiquity: A Sourcebook*, Minneapolis 1990, 266–311.

⁶⁸ CPG 2248. PG 28, 251–282. Wydanie krytyczne: E. VON DER GOLTZ, *Λόγος σωτηρίας πρὸς τὴν παρθένον. Eine echte Schrift des Athanasius*, TU N.F. 29a, Leipzig 1905 (wydawca przyjmował, że utwór odzwierciedla życie ascetów egipskich w pierwszej połowie IV wieku i pochodzi od św. Atanazego). Przekład hiszpański, [w:] F. De

bineau dowiódł, że nie można przyjąć autorstwa biskupa Aleksandrii ze względu na styl traktatu i jego słownictwo⁶⁹, jak również na wyrażone w nim tendencje ascetyczne⁷⁰. Należy on do nieznanego autora z IV wieku, zapewne ze środowiska egipskiego⁷¹.

Tym niemniej pismo zajmuje ważne miejsce w historii ascetyzmu. Jest rodzajem reguły życia skierowanej do chrześcijańskiej dziewicy, oblubienicy Chrystusa, ale ważnym także dla „wszystkich, którzy chcą być zbawieni” (wyrażenie oznacza ascetów, dziewice, mnichów). Zawiera zachętę do wyrzeczenia się świata i pójścia za Chrystusem. Zaleca skromny i niewyszukany strój, wiele uwagi poświęca roli postu, modlitwy i jałmużny, poda-

B. VIZMANOS, *Las vírgenes cristianas*, 1089–1109; franc., [w:] *Vie de sainte Synclétique et Discours de salut à une vierge (Spiritualité Orientale 9)*, trad. J. BOUVET, Bellefontaine 1972, 109–148.

⁶⁹ M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase sur la virginité*, 144–151. W piśmie pojawia się ponad sto słów, których Atanazy nigdy nie używał. Występuje słownictwo teologiczne Kapadoczyków z 370 roku, np. formuła trynitarna: „jedno Bóstwo trzy hipostazy”, której nie używał jeszcze Atanazy.

⁷⁰ Niektóre zasady ascetyczne i praktyki liturgiczne wykazują paralele czy pokrewieństwo z poglądami eustacjan, potępionymi ok. 341 roku na synodzie Gangra, zob. P. BATTIFOL, *Le Peri Parthenias du PseudoAthanase*, „Römische Quartalschrift” 7 (1893), 275–286; E. BUONAIUTI, *Eviagrio Pontico e il De virginitate pseudo-atanasiano*, [w:] *Saggi sul cristianesimo primitivo*, Castello 1923, 243–254 (autor przypisywał pismo Ewagriuszowi); F. ZUCCHETTI, *Il Sinodo di Gangra e un scritto pseudo-atanasiano*, „Ricerche Religiose” 1 (Roma 1925), 548–551; M. AUBINEAU, *Les écrits de Saint Athanase*, 144–151.

⁷¹ D. BRAKKE, *The Authenticity of the Ascetic Athanasiana*, „Orientalia N.S.” 63 (1994), 45–47.

je codzienny rozkład modlitw, także niektóre ich teksty, wreszcie mówi o miłości, pokorze, umiejętności znoszenia doświadczeń bez smutku i o walce z myślami. „Dzieło owiane jest pogodnym optymizmem. Nie ma w nim gromów i piorunów, jak u Hieronima”⁷².

Afraat, „mędrzec perski” (ok. 260 – ok. 345). W zachowanych 23 „rozprawach” ascetyczno-moralnych⁷³, napisanych po syryjsku, skierowanych do ascetów zwanych „synami Przymierza”, pisał m.in. o dziewictwie. Głosił, że warunkiem przynależności do „paktu Przymierza” było zachowanie czystości i bezżeństwa, a dla tego, kto zawarł już związek małżeński – życie we wstrzemięźliwości. Rozprawę 18, pt. *O dziewictwie i świętości*, w całości poświęcił nauce „o świętym przymierzu, czyli o dziewictwie i czystości, w których żyjemy”. Bronił w tej mowie dziewictwa, biblijnie uzasadniając jego wzniosłość i wskazując na związek tego stanu ze świętością⁷⁴. Jego mowy są pierwszym ważnym świadectwem o roli bezżeństwa w przed-

⁷² A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, 120. Omówienie i przekład krótkich fragmentów, *tamże*, 120–122.

⁷³ Wyd. J. PARISOT, *Aphraatis sapientis Persae demonstrationes*, *Patrologia Syriaca* 1, Parisiis 1894, 137–182. Tłum.: APHRAATE LE SAGE PERSAN, *Les exposés*, trad., introd. et notes M.-J. PIERRE, t. 1–2, SCh 349–359, 1988–1989; APHRAHAT, *Unterweisungen*, Bd. 1–2, aus dem syrischen übersetzt und eingeleitet P. BRUNS, (*Fontes christiani* 5,1–2), Freiburg – Basel – Wien 1991.

⁷⁴ Mowa 18, SCh 359, 749–764. A. FIC, *Z rozprawy Afraatesa „O dziewictwie i świętości przeciwko Żydom”*, „Szkoła Chrystusowa” 1 (1930), 262–268. Kwestia dziewictwa pojawia się także w *Rozprawie szóstej O synach przymierza* i siódmej *O nawróceniu*. Por. S. ABOUZAYD, *Virginité in Aphrahat*, [w:] *V Symposium Syriacum*

monastycznym ruchu ascetycznym w syryjskojęzycznym świecie Mezopotamii i Syrii⁷⁵.

Św. Efrem Syryjczyk (zm. 373). Syryjski poeta z Nisibis i Edessy, którego nazwano harfą Ducha Świętego. Podobnie jak Afraat, był mocno związany z „synami przymierza” i protomonastycyzmem syryjskim, kładącym szczególny nacisk na dziewictwo i życie w celibacie⁷⁶. Wśród jego utworów poetyckich zachowały się hymny *O dziewictwie*⁷⁷, w których sławił czystość i bezgrzeszność Maryi, a także wartość bezżeństwa w ogóle. Ze względu na pobożność maryjną jest nazywany „doktorem maryjnym”. Dziewictwo uważał za cnotę charakterystyczną dla mnicha oraz jego pierwszą i główną formę umartwienia⁷⁸.

1988, ed. R. LAVENANT, (Orientalia Christiana Analecta 236), Roma 1990, 123–133.

⁷⁵ O związkach „ślubów” ascetycznych ze chrztem w tamtejszym Kościele (problem nie jest jeszcze wyjaśniony), zob. R. MURRAY, *The Exhortation to Candidates for Ascetical Vows at Baptism in the Ancient Syriac Church*, „New Testament Studies” 21 (1974–75), 59–80.

⁷⁶ Zob. M. NIN, *Główne kierunki duchowości monastycyzmu syryjskiego*, tłum. A. JANKOWSKI, [w:] *Duchowość starożytnego monastycyzmu. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej*, Kraków–Tyniec, 16–19 listopada 1994. Wykłady otwarte, red. M. STAROWIEYSKI, Tyniec – Kraków 1995, 37.

⁷⁷ Por. Des heiligen EPHREM DES SYRERS, *Hymnem de virginitate*, hrsg., übers. E. BECK, CSCO 223–224 (Scriptores Syri 94–95), Louvain 1962. Hymny Efrema o dziewictwie zachowane po armenSKU: wyd. L. MARIÈS et Ch. MERCIER, *Patrologia Orientalis* 30, Paris 1961, 30–77. Zob. Św. EFREM, *Wszystka piękna jesteś* (Głos tradycji 6), tłum. W. KANIA, Tarnów 1980.

⁷⁸ Zob. L. LELOIR, *La verginità secondo Efrem*, [w:] *La verginità cristiana* (Parola, Spirito e Vita 12), Bologna 1985, 245–254;

Św. Grzegorz z Nyssy (335–394). Traktat *O dziewictwie*⁷⁹ napisał na prośbę Bazylego Wielkiego w 371 roku na początku swej działalności literackiej⁸⁰. Skierował go głównie do mnichów, nie tylko do kręgu bezżennych kobiet⁸¹. Grzegorz dowodził, że dziewictwo wzorowane jest na czystych relacjach Ojca, Syna i Ducha Świętego w Jedynym Bogu. Było też pierwotnym stanem człowieka, dlatego oznacza powrót do bycia stworzonym „na obraz i podobieństwo” Boga. Grzegorz kładł nacisk na czystość wewnętrzną, polegającą na stopniowym uwalnianiu się od namiętności i pragnień w celu zjednoczenia się z Bogiem. Wartość tego stanu, według Grzegorza, wyraża się przede wszystkim w dobrowolnym wyborze i złożeniu „ofiary”.

Dziewięć lat po powstaniu traktatu *O dziewictwie*, wkrótce po śmierci siostry Makryny w 380, Grzegorz napisał *Żywot Makryny*⁸². Jest to pierwsza wielka biografia

M. PAIKKAT, *Virginity: The Celestial Life. A Study on Virginity in the genuine Works of Mar Aprem of Nisibis*, „Christian Orient” 13 (1992), 164–185.

⁷⁹ GRÉGOIRE DE NYSSE, *Traité de la virginité*, M. AUBIENAU, SCh 119, Paris 1966; *Peri parthenias*, ed. J.P. CAVARNOS, [w:] GRÉGORII NYSSENI, *Opera*, vol. 8,1, Leiden 1952, 215–343.

⁸⁰ Por. J. GRIBOMONT, *Le panégyrique de la virginité, oeuvre de jeunesse de Grégoire de Nysse*, „Revue d’ascétique et mystique” 43 (1967), 249–266.

⁸¹ Zob. P. HUYBRECHTS, *Le „Traité de la virginité” de Grégoire de Nysse. Idéal monastique ou idéal de la vie chrétienne?*, „Nouvelle Revue Théologique” 115 (1993), 227–242.

⁸² ŚW. GRZEGORZ Z NYSSY, *Życie św. Makryny*, tłum. i oprac. W. KANIA, „Analecta Cracoviensia” 3 (1971), 383–404.

kobiety dziewicy. Może też być uważana za manifest żeńskiego monastycyzmu. Stanowi egzemplifikację koncepcji, wypracowanych w traktacie *O dziewictwie* – zgodnie z jego rozdziałem 23, który uznaje wyższość przykładów praktycznych nad regułami pisanymi. Oba traktaty tworzą integralną całość, ukazując ścisły związek między teorią i praktyką dziewictwa.

Temat ten obecny jest w wielu dziełach egzegetycznych Grzegorza oraz w jego listach.

Św. Grzegorz z Nazjanzu (ok. 330–390). Jeden z największych pisarzy greckich, przeżywał wewnętrzne rozdarcie między życiem czynnym a kontemplacyjnym, dlatego też łączył pobyty na pustelniach i w klasztorze z zaangażowaniem w sprawy Kościoła i świata. Dziewicom przydziałał ważne miejsce w Kościele⁸³ i, zgodnie z nauką św. Pawła, głosił wielką godność tego stanu. Podkreślał jednak, że związek małżeński daje większe bezpieczeństwo:

Dwie drogi stoją otworem przed wszystkimi: małżeństwo i bezzenność. Ta ostatnia jest wznioślejsza i bliższa Bogu, ale za to trudniejsza i narażona na wiele niebezpieczeństw. Małżeństwo zaś jest bardziej przyziemne, ale za to bezpieczniejsze⁸⁴.

⁸³ Por. E. BELLINI, *La posizione dei monaci e dei vergini nella chiesa secondo Gregorio Nazianzeno*, „La scuola cattolica” 99 (1971), 452–466. O roli Grzegorza w dziejach monastycyzmu, zob. J. PLAGNIEUX, *Saint Grégoire de Nazianze*, [w:] *Théologie de la vie monastique. Études sur la Tradition patristique*, Paris 1961, 115–130.

⁸⁴ *Mowa 8,8* (Pochwała Gorgonii), tłum. w: J.M. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog. U źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965, 104 i 306.

O wyższości dziewictwa nad małżeństwem Grzegorz mówił w homilii wygłoszonej w 381 roku w Konstantynopolu w obecności cesarza Teodozjusza. Zawarł w niej też wiele wskazań dla dziewcząt poświęconych Bogu⁸⁵.

W *Poematkach moralnych* znajdują się cztery utwory o dziewictwie⁸⁶. Najdłuższa jest, otwierająca zbiór *Pochwała dziewictwa* (*Carmen* 1.11.1). Ukazuje wzór czystości w Trójcy Świętej i w Chrystusie, który zrodzony z „matki czystej i dziewiczej” objawił chwałę bezżeństwa ludziom. Dużą część poematu zajmuje porównanie dziewictwa z małżeństwem, ilustrowane przykładami ze Starego i Nowego Testamentu, z życia świętych niewiast i samego Chrystusa. „Całość nie ma tego polotu, co podobne pochwały w *Biesiadzie dziesięciu dziewcząt* Metodego i kazaniach Atanazego czy Chryzostoma”⁸⁷. Konkretne wskazania ascetyczne kapadocki autor zawarł w poematach pt. *Przykazania dla dziewcząt* (*Carm.* I.II.2), *Upomnienie dziewczycy* (*Carm.* I.II.3)⁸⁸ oraz w krótkim utworze *Do dziewczycy*. W 14 epigramach Grzegorz ostrzegał bezżenne kobiety przed mieszkaniem z – mężczyznami – duchowymi obłudnicami.

⁸⁵ Homilia 37, 9–12 (*na temat Mt 19,1–12*), tłum. *tamże*, 373–374.

⁸⁶ PG 37,522–642.

⁸⁷ J.M. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog*, 400.

⁸⁸ Tłum. T. SINKO, [w:] J. M. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog*, 426–428; PG 37,632–640. Autentyczność wątpliwa, zob. CPG 3035.

Ewagriusz Pontyjski (345–399). Przebywając na pustyni egipskiej, napisał *Zachętę do dziewicy*⁸⁹, w której autor mówił o godności oblubienicy Chrystusa. Zachęcał również do praktykowania podstawowych cnót: pokory, łagodności, dobroci, miłości. Temat bezżeństwa, związany z monastycyzmem, jest obecny także w innych dziełach ascetycznych tego autora, np. w *Liście do Melanii*⁹⁰ czy w *Zwierciadle mnicha i mniszki*⁹¹.

Św. Jan Chryzostom (ok. 350–407). Najwcześniejszym jego pismem (podobnie jak w dorobku Grzegorza z Nyssy), wydanym w Antiochii, prawdopodobnie przed święceniami kapłańskimi w 381 roku, jest traktat *O dziewictwie*⁹². Autor komentował w nim siódmy rozdział Listu do Koryntian, a przede wszystkim stwierdzenie Apostoła, że małżeństwo jest dobre, ale bezżeństwo lepsze

⁸⁹ Tekst grecki (*Parainesis pros parthenon*), [w:] *Nonnenspiegel und Mönchsspiegel des Euagrios Pontikos*, ed. H. GRESSMANN (TU 39,4), Leipzig 1913, 146–151; tekst łac. (*Sententiae ad virgines*): PG 40,1283–1286; wersje syryjskie i armeńskie, zob. CPG 2436. Zob. S. ELM, *The „Sententiae ad Virginem” by Evagrius Ponticus and the Problem of Early Monastic Rules*, „Augustinianum” 30 (1990), 393–404; TENŽE, *Evagrius Ponticus’ „Sententiae ad Virginem”*, „Dumbarton Oaks Papers” 45 (1991), 97–120.

⁹⁰ Zob. CPG 2438.

⁹¹ Tekst grecki, ed. H. GRESSMANN, *tamże*, 143–165; PG 40,1277–1286 (przekład Rufina). CPG 2435.

⁹² *La virginité*, wyd. H. MUSURILLO – B. GRILLET, SCh 125, Paris 1966. Por. też: GREGORIO DI NISSA, GIOVANNI CRISOSTOMO, *La verginità*, trad., introd. a cura di S. LILLA, Roma 1976 (Collana di testi patristici 4). S. JOHN CHRYSOSTOM, *On Virginité. Against Remarriage*, ed. and tr. S.R. SHORE, introd. E.A. CLARK, New York 1983 (Series: Studies in Women and Religion 9).

(1 Kor 7,38). Na tej podstawie głosił godność i wspa-
niałość stanu konsekrowanego oraz zachęcał do podjęcia
i wytrwałego prowadzenia takiego rodzaju życia. Wska-
zywał też jego korzyści praktyczne: wolność od trudów
i niepokojów, jakich doświadczają kobiety zamężne.

Tematyka ta pojawia się także w dwóch pismach, pu-
blikowanych często razem: w mowie z około 380 roku
Do młodej wdowy, w której autor usiłował pocieszyć zna-
ną niewiastę po stracie męża Terazjusza, oraz w trakta-
cie *O jednożeństwie*, gdzie radzi wdowom, by pozostawa-
ły same i nie zawierały powtórnego małżeństwa (zgodnie
z 1 Kor 7,40)⁹³.

Należy wymienić także pismo Jana, w formie listu pa-
sterskiego skierowanego do duchownych. Potępiał w nim
– praktykowany przez niektórych mnichów i duchow-
nych – zwyczaj przetrzymywania pod jednym dachem
poświęconych Bogu dziewic, które świadczyły im po-
sługi domowe, twierdząc, że mieszkają z nimi jak siostry
z braćmi⁹⁴.

Temat czystości pojawiał się również w homiliach
Chryzostoma i w jego listach. Warto zaznaczyć, że pro-
pagując dziewictwo i stan wdowi, Jan Chryzostom bronił
także małżeństwa⁹⁵.

⁹³ JEAN CHRYSOSTOME, *A une jeune veuve. Sur le mariage unique*,
B. GRILLET – G.H. ETTLINGER, SCh 138, Paris 1968.

⁹⁴ ŚW. JAN CHRYSOSTOM, *Przeciw duchownym mieszkającym
wspólnie z dziewicami*, wstęp S. LONGOSZ, tłum. R. SAWA, VoxP
13–15 (1993–1995), z. 24–29, 413–446.

⁹⁵ Por. A. MOULARD, *Saint Jean Chrysostome. Le défenseur du
mariage et l'âpotre de la virginité*, Paris 1923; G.I. GARGANO, *S. Gio-*

Św. Ambroży z Mediolanu (ok. 339–397). Jeden z największych autorów Kościoła łacińskiego, ze szczególnym upodobaniem propagował czystość i bronił jej wartości⁹⁶. Jest nazywany „doktorem dziewictwa”.

Napisał cztery traktaty na temat tego stanu i jeden o wdowieństwie⁹⁷. Chronologicznie pierwszym, powstałym około 377 roku, jest pismo w trzech księgach *O dziewicach* (*De virginibus*)⁹⁸, skierowane do siostry Marceliny. Opisując ceremonię przyjęcia przez nią welonu dziewicy w bazylice św. Piotra w 353 roku, biskup Mediola-

vanni Crisostomo e verginità, [w:] *La verginità cristiana* (*Parola, Spirito e Vita* 12), Bologna 1985, 264–275; M. CETTINA, *Donna e chiesa. La testimonianza di Giovanni Chrisostomo* (*Facoltà Teologica di Sicilia – Studi* 3), Palermo 1985, 69–114.

⁹⁶ Zob. R. DIZARNY, *La virginité selon saint Ambroise*, Lyon 1952; C. RIGGI, *La verginità nel pensiero di S. Ambrogio*, „Salesianum” 42 (1980), 789–806; L. MIRRI, *Il monacheismo femminile secondo Sant’Ambrogio di Milano*, Vicenza 1991; P. LIBERA, *Duchowość dziewictwa konsekrowanego w świetle pism św. Ambrożego z Mediolanu*, „Collectanea Theologica” 64 (1994), z. 3, 87–100; J. PAŁUCKI, *Święty Ambroży jako duszpasterz w świetle ekshortacji pastoralnych*, Lublin 1996.

⁹⁷ CPL 145–149. Najlepsze wydanie czterech pism o dziewictwie i pisma o wdowach przygotował F. GORI (na podstawie edycji E. Cazzanigi i Maurynów), wraz z przekładem włoskim i opracowaniem: SANT’AMBROGIO, *Verginità e vedovanza*, [w:] *Tutte le Opere di Sant’Ambrogio*, edizione latino – italiana, vol. 14,1–2, Milano – Roma 1989. Por. także PL 16, 197–350; SANT’AMBROGIO, *La verginità. Le vergini – Le vedove – Pagine scelte sulla verginità*, trad., introd. e note M.L. DANIELI, Roma 1974.

⁹⁸ O dziewicach, tłum. K. OBRYCKI, W. SZOŁDRSKI, wstęp K. OBRYCKI, [w:] Św. AMBROŻY, *Wybór pism*, część druga, PSP 35, Warszawa 1986, 173–228.

nu po raz pierwszy przekazał szczegóły liturgicznego rytuału konsekracji dziewic⁹⁹. Podał też mowę papieża Liberiusza wygłoszoną podczas tej uroczystości¹⁰⁰. Jest to najdłuższy traktat Ambrożego o dziewictwie, najbardziej kompletny, najlepiej zredagowany, zawiera wszystkie główne problemy jego nauki na ten temat. Podaje też przykłady duchowej czystości, np. Judyty¹⁰¹, św. Agnieszki, a przede wszystkim Maryi. Chociaż Ambroży był zależny od swoich poprzedników: Cypriana, Orygenesusa i Atanazego, adaptował ich do swych celów i swego audytorium, tworząc oryginalny, osobisty wykład nauki o czystości¹⁰².

W drugim traktacie, pt. *O dziewictwie* (*De virginitate*), napisanym rok później, tj. w 378 r., Ambroży usprawiedliwiał się, dlaczego tak wysoko stawiał bezżeństwo. Jednocześnie odpierał zarzuty, że pomniejsza wartość małżeństwa.

⁹⁹ Po „konsekracji” Marcelina mieszkała nadal w domu rodzinnym, opiekując się także swoją matką – wdową (por. PAULIN, *Żywot Ambrożego* 4). Zapewne wpływowi Marceliny należy zawdzięczać fakt, że Ambroży z zapałem propagował ideał dziewictwa w Mediolanie.

¹⁰⁰ Por. Th. MICHELS, *Noch einmal die Ansprache des Papstes Liberius bei Ambrosius „De virginibus”* III, 1, 1, „Jahrbuch für Liturgiewissenschaft” 3 (1923), 105–108.

¹⁰¹ Zob. J. DOIGNON, *La première exposition ambrosienne de l'exemplum de Judith (De virginibus 2,4,24)*, [w:] *Ambroise de Milan. XVIe centenaire de son élection épiscopale*, éd. Y.M. DUVAL, Paris 1974, 219–228.

¹⁰² Por. Y.M. DUVAL, *L'originalité du „De virginibus” dans le mouvement ascétique occidentale. Ambroise, Cyprien, Athanase*, [w:] *Ambroise de Milan*, Paris 1974, 9–66.

Niewielkie pismo *Na obłóczyny dziewicy i o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi (De institutione virginis)*¹⁰³ z 392 roku skierowane jest do dziewicy Ambrozji, która miała przyjąć welon. Bronił w nim dziewictwa Matki Bożej, atakowanego przez Bonozusa, i wartości czystości w ogóle. „Na zarzuty stawiane tym, którzy wielkodusznie poświęcili się Bogu wiodąc życie samotne, odpowiada, że cnota ta pochodzi z nieba, przyniósł ją bowiem Chrystus, w dziewiczy sposób przyoblókłszy się w ciało. Wiąże ona człowieka z Bogiem, stanowi ofiarę, ale dobrowolnie przyjętą, jest samotnością, jednak nie pustą, bo kto ją wybrał, myśli o dobru wszystkich”¹⁰⁴.

Zachęta do dziewictwa (Exhortatio virginitatis) jest mową wygłoszoną w Bolonii w 393 roku¹⁰⁵ z okazji poświęcenia kościoła ufundowanego przez zamożną wdowę Julianę, która wstąpiła do klasztoru i nakłaniała swe dzieci do oddania się służbie Bożej.

Do czterech wymienionych traktatów należy dodać pismo *O wdowach (De viduis)*¹⁰⁶ a także fragmenty in-

¹⁰³ *Na obłóczyny dziewicy i o wieczystym dziewictwie Najświętszej Maryi*, tłum. W. KANIA, [w:] *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1991, 43–68.

¹⁰⁴ W. KANIA, we wstępie, *tamże*, 9.

¹⁰⁵ Zob. F.E. CONSOLINO, *Dagli „exempla” ad un esempio di comportamento cristiano. Il „de exhortatione virginitatis” di Ambrogio*, „Rivista storica italiana” 94 (1982), 455–477.

¹⁰⁶ A. NAZZARO, *Il „De viduis” di Ambrogio*, „Vichiana” 13 (1984), 274–298.

nych dzieł: niektóre listy¹⁰⁷, traktat dla duchownych¹⁰⁸ czy *Wykład Psalmu 118*, w którym Ambroży, nawiązując do Pieśni nad Pieśniami, omawia związek Chrystusa Oblubieńca i duszy oblubienicy Chrystusa.

Ambroży rozwija koncepcję bezżeństwa jako przynależności do Pana. W jego traktatach dominuje temat dziewicy jako „oblubienicy Chrystusa” (*sponsa Christi*). Chrystus jest głównym punktem odniesienia życia duchowego, jego źródłem, celem i wzorem¹⁰⁹. Biskup Mediolanu przedstawia także przykład Maryi, a także świętych kobiet chrześcijańskich¹¹⁰. „Dziewictwo stanowi dla niego cnotę aktywną, jest chwalebną walką o królestwo niebieskie”¹¹¹. Żarliwie chwalać ten stan, nie czyni tego kosztem godności małżeństwa¹¹².

¹⁰⁷ Ambroży pisał do Syagriusza, biskupa Werony w sprawie dziewicy Indycji, fałszywie oskarżonej o złamanie swych ślubów czystości (list 56; por. F. MARTROYE, *L'affaire Indicia. Une sentence de saint Ambroise*, [w:] *Mélanges Fournier*, Paris 1929, 503–510), a także, w dodatkowym piśmie – o roli czystości w Starym Testamencie (list 57). Fragment o dziewicach (rozdz. 33–39) zawiera także list do Kościoła w Vercellae (list 14 poza kolekcją).

¹⁰⁸ AMBROŻY, *Obowiązki duchownych*, tłum. K. ABGAROWICZ, Warszawa 1967.

¹⁰⁹ Por. D. RAMOS LISÓN, „*Referamus ad Christum*” comme paradigme aux vierges dans les „*Traité sur la virginité*” de Saint Ambroise, [w:] „*Studia Patristica*” 26, Louvain 1993, 65–74.

¹¹⁰ O Pelagii, zob. J. GIRARD, *Pélagie dans un texte de saint Ambroise (BHL 9030), une assimilation induite*, „*Analecta Bollandiana*” 92 (1974), 367–370.

¹¹¹ A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, 163.

¹¹² J. NAUMOWICZ, *Stosunek św. Ambrożego do małżeństwa i życia rodzinnego*, *VoxP* 5 (1985), z. 8–9, 135–140; TENŻE, *Wyrażenia na*

Wśród pism Ambrożego zachowany jest także traktat *O upadku dziewicy poświęconej Bogu*, który z pewnością jest autorstwa Nicetasa z Rimezjany¹¹³.

Św. Hieronim (ok. 347–419). Uczony biblista i żarliwy asceta z Betlejem i Rzymu, był ojcem duchowym dla grona kobiet poświęconych Bogu. Często też wypowiadał się na temat dziewictwa. W 384 roku napisał *List do „dziewicy Eustochium”*¹¹⁴, która jako jedna z pierwszych – wśród wysoko urodzonych dziewcząt rzymskich – złożyła ślub panieństwa. Stanowi on właściwie traktat, w którym autor wzywał do zachowania czystości, zachęcał do modlitwy, do panowania nad sobą i kontroli zmysłów. Omawiając wzniosłość stanu konsekrowanego, ukazywał również wynaturzenia życia ascetycznego w Rzymie, przestrzegał też dziewicę przed próżnością, chęcią posiadania oraz zbędnymi kontaktami¹¹⁵.

Bardziej umiarkowane zasady ascetyczne podawał w *Liście 130 do dziewicy Demetriady*, napisanym 30 lat

oznaczenie małżeństwa u św. Ambrożego, „*Studia Antiquitatis Christianae*” 7 (1986), 67–147.

¹¹³ PL 16,367–384. Przekład hiszpański: F. De B. VIZMANOS, *Las vírgenes cristianas*, 755–770.

¹¹⁴ Jest to *List 22*, [w:] HIERONIM, *Listy*, tłum. J. CZUJ, t. 1, Warszawa 1952, 110–162. Por. także: *List św. Hieronima do Eustochium o zachowaniu dziewictwa*, tłum. i oprac. J. GAJKOWSKI, Warszawa 1903. Por. D.R. DUMM, *The Theological Basis of Virginité According to St Jerome*, Latrobe 1961.

¹¹⁵ Bardzo ostry list 22 Hieronima oburzał czytelników. Rufin pisał, że pismo to „odziera ze czci te właśnie dziewice, których cnotę miał rzekomo opisywać” (*Apologia przeciwko Hieronimowi 2,5*, tłum. A. Bober, *Antologia patrystyczna*, 193).

później, a także w *Liście* 128 do Gaudencjusza, w którym pisał o wychowaniu dziewczyny przeznaczonej do życia w bezżeństwie¹¹⁶.

Podobnie jak Ambroży, autor ten włączył się w żywą polemikę z tezami Helwidiusza i Jowiniana, którzy występując przeciwko dziewictwu Maryi, uderzali też w teorię wyżej stawiającą czystość niż stan małżeński (Helwidiusz napisał nawet traktat w obronie małżeństwa). Stąd Hieronim głosił entuzjastyczną pochwałę bezżeństwa w traktacie *Przeciw Helwidiuszowi o wiecznym dziewictwie błogosławionej Maryi*¹¹⁷. Prymatu czystości nad stanem małżeńskim bronił także w pierwszej księdze pisma *Przeciw Jowinianowi*, gdzie czynił to może z większą przesadą i skrajnością, gdyż korzystał z pism Tertuliana z okresu montanistycznego. Dziewictwo wychwalał do tego stopnia, iż małżeństwo przedstawiał niemalże jako zło konieczne. Należy jednak pamiętać, że pisma te mają charakter polemiczny i są odzwierciedleniem temperamentu autora.

Pod imieniem Hieronima zachował się list skierowany przeciwko synezaktom¹¹⁸.

¹¹⁶ List 128, tłum. J. CZUJ, t. 3, 1954, 286–293; *List* 130, *tamże*, 304–330.

¹¹⁷ HIERONIM, *Przeciw Helwidiuszowi o wiecznym dziewictwie błogosławionej Maryi*, tłum. W. KANIA, [w:] *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1991, 80–100 (pochwała dziewictwa – zwłaszcza w ostatnich dwóch rozdziałach).

¹¹⁸ PSEUDO-HIERONIM, *List do Oceana o życiu duchownych*, wstęp, tłum. i komentarz Z. WÓJTOWICZ, *VoxP* 13–15 (1993–1995), z. 24–29, 447–453.

Św. Augustyn (353–430). Biskup Hippony w 401 roku napisał książeczkę *O świętym dziewictwie* (*De sancta virginitate*)¹¹⁹, w której przedstawiał podstawy teologiczne czystości konsekrowanej i jej wymiar duchowy. Pochwale tego stanu oparł na dwóch nieodłącznych wzorach: Kościele i Maryi. Wzniosłość jego uzasadniał zaś tym, że jest on poświęceniem się Bogu, podporządkowanym Królestwu Bożemu a nie korzyściom obecnego życia. Stanowi znak większej miłości, a zarazem środek do niej¹²⁰. Dziewice autor żarliwie zachęcał do pokory.

Traktat Augustyna *De sancta virginitate* jest „zapewne najbardziej zrównoważonym i najbardziej sugestywnym w patrystyce łacińskiej”, jak też „ostatnim wielkim traktatem o dziewictwie”. Bowiem od V wieku niemal wszystkie dziewice były zakonnice i odtąd to właśnie do nich najczęściej skierowane są pisma, mające formę homilii, mów, listów i poematów¹²¹.

Temat dziewictwa pojawia się także w mowach Augustyna, np. w kazaniu *O powściągliwości* (*De continentia*) i w listach, np. w liście 211, który „jest jednym z pierwszych dokumentów dotyczących klasztorów żeńskich”¹²². W piśmie *O dobru wdowieństwa* (*De bono viduitatis*)¹²³

¹¹⁹ SANT'AGOSTINO, *La verginità consacrata*, introd. e note A. TRAPÉ, 2 ed., Roma 1987 (Piccola Biblioteca Agostiniana 1).

¹²⁰ A. TRAPÉ, *tamże*, 33–35.

¹²¹ A. SOLIGNAC, *Virginité chrétienne*, DSp 16 (1993), 937.

¹²² A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, 268; przekład listu, *tamże*, 268–274.

¹²³ SANT'AGOSTINO, *La dignità dello stato vedovile*, introd. e note di R. PICCOLOMINI, Roma 1993 (Piccola Biblioteca Agostiniana 17).

z 407 roku biskup Hippony mówił o wartościach tego stanu.

Pelagiusz (IV/V w.). Mnich i surowy asceta, którego poglądom bardziej radykalny i heretycki charakter nadali Celestiusz i Julian z Eklanu. Wśród pism Pelagiusza, przekazywanych pod cudzym imieniem bądź anonimowo, uznawanych jednak za autentyczne, znajdują się m.in. *List o czystości (Epistula de castitate)*¹²⁴, w którym autor nie ograniczał się do pochwały dziewictwa, ale podał wskazania dotyczące dyscypliny życia, *List do Klaudii o dziewictwie*¹²⁵, *Pociecha dziewicy*¹²⁶. Niepewnej autentyczności jest *List do dziewicy poświęconej Bogu*¹²⁷.

Cezary z Arles (zm. 542). Biskup Arles pozostawił teksty związane z monastycyzmem żeńskim, pisma praktyczne podające zasady zachowania klauzury, unikania zażyłości z mężczyznami, itd. Należy tu wymienić przede wszystkim *List do mniszek*, którego najważniejszym tematem jest czystość, zaliczana do centralnych cnót monastycyzmu żeńskiego. Galijski autor pisze m.in:

¹²⁴ PL Supplementum 1, Paris 1958, 1464–1505. CPL 736.

¹²⁵ CPL 741: *Epistula ad Claudiam de virginitate*. List, przypisywany różnym autorom, w *Patrologia Latina* występuje jako: pismo anonimowe zachowane pod imieniem ATANAZEGO – *Exhortatio ad sponsam Christi* (PL 18,77–90 i 103,671–684); *Ep.* 143 św. HIERONIMA – *Virginitatis laus* (PL 30,163–175); *Ep.* 2 SULPICJUSZA SEWERA – *ad Claudiam sororem suam de virginitate* (PL 20, 227–242).

¹²⁶ *Consolatio ad virginem in exilium missam*: Ps.-HIERONIM, *List* 43, PL 30,55–60 (57–62). Zob. CPL 739.

¹²⁷ *Epistula ad virginem devotam*, PL 18,579–584. CPL 747.

Spośród wszystkich walk, jakie towarzyszą zmaganiom chrześcijanina, najcięższe są te, które dotyczą czystości; toczą się bowiem co dzień, a zwycięstwo jest rzadkie¹²⁸.

Wymieniona tematyka mniej miejsca zajmuje w *Regule dla dziewic*¹²⁹. Nie licząc *Reguły Augustyna*, jest to pierwsze tego typu dzieło napisane specjalnie dla kobiet, podające szczegółowe zasady życia w klasztorze żeńskim. Pokazuje ono także, że kobiety zostały „zamknięte” w klasztorach, a ich ideałem stała się kontemplacja.

Leander z Sewilli (zm. ok. 600). Jego pismo *O stanie dziewiczym i pogardzie świata*, skierowane do siostry Florentyny¹³⁰, zwane jest także *Regułą Leandra*¹³¹. „Można je zaliczyć do traktatów o dziewictwie, które sięgają korzeniami dzieł Tertuliana i św. Cypriana”¹³². Korzystając z dorobku Ambrożego, Hieronima i Augustyna, biskup Sewilli ukazywał wielkość i piękno czystości. Pod-

¹²⁸ List do mniszek, tłum. E. CZERNY, [w:] CEZARY Z ARLES, *Pisma monastyczne* (Źródła monastyczne 2), Kraków 1994, 39–52 (cytat pochodzi z rozdziału 10, tłum. str. 51).

¹²⁹ Tłum. M. BORKOWSKA, [w:] CEZARY Z ARLES, *Pisma monastyczne* (Źródła monastyczne 2), Kraków 1994, 55–82.

¹³⁰ *De institutione virginum et de contemptu mundi*, PL 72,873, wydanie krytyczne i kompletne: J. CAMPOS RIUS, [w:] *Santos Padres espanioles*, II, Madrid 1971, 3–76. Zob. LEANDRO DI SIVIGLIA, *Lettera alla sorella Fiorentina: sulla verginità e la fuga dal mondo*, introd., trad. e note O. GIORDANO, Roma 1987 (Collana di Testi Patristici 66). CPL 1183.

¹³¹ Pod takim tytułem pismo zostało przełożone na język polski: tłum. I. GANO, wstęp M. STAROWIEYSKI, [w:] *Starożytne reguły zakonne*, PSP 26, 264–300.

¹³² M. STAROWIEYSKI, *tamże*, 266.

kreślał, że Chrystus jest oblubieńcem dziewicy, a Maryja ich wzorem i patronką. Omawiał też zasady postępowania mniszek: stosunek do obcych, strój, posty, wzajemną miłość, skromność, pokorę.

Aldhelm (zm. 709) – pisarz anglosaski, opat klasztoru, następnie biskup, założyciel zgromadzeń zakonnych. Główne jego dzieło nosi tytuł *O dziewictwie* (*De virginitate*). Składa się z tekstów pisanych prozą pt. *De laudibus virginittatis* i wierszem: *Carmen de virginitate*¹³³. Oba pisma, mocno nasycone retoryką, podają obszerny katalog postaci Starego i Nowego Testamentu oraz pierwszych wieków chrześcijaństwa, które stanowiły przykład życia w dziewictwie. Dokładniej opisują przykłady Józefa, Dawida, Samsona, Abla i Melchizedeka. Nie jest to dzieło oryginalne.

Przy olbrzymim bogactwie wykorzystanego materiału biblijnego nie posiada ono tego ciepła i gorącego uczucia, co analogiczne pismo św. Cypriana. Po klasycznych traktatach tego biskupa Kartaginy, po ujmujących dziełach Ambrożego, licznych dziełach Augustyna, Hieronima, Grzegorza z Nyssy i innych, nie wnosi ono już do skarbca patrystyki nowych myśli w tym przedmiocie¹³⁴.

¹³³ Wyd. PL 89, 104–162 i 237–290. ALDHELM, *De virginitate*. I. Prosa. II. Carmen, [w:] ALDHELMI Opera, ed. R. EHWALD (*Monumenta Germaniae Historica. Auct. Antiq.* 15), München 1984, 209–471. Zob. *ClavisL* 1332–1333. Dokładną bibliografię podaje G.R. EVANS, [w:] A. DI BERARDINO (a cura di), *Patrologia*, vol. 4, Genova 1996, 337n.

¹³⁴ A. BOBER, *Antologia patrystyczna*, 463.

Nie wszystkie pisma o czystości się zachowały, niektóre znamy jedynie ze wzmianek u innych autorów. Wiadomo, że Hozjusz z Kordoby (257–358) „napisał piękny i dzięki swej wymowie ozdobny list do siostry o pochwalie dziewictwa” (*de laude virginitatis*)¹³⁵, św. Damazy, papież w latach 366–384, miał pozostawić utwory o bezżeństwie „wierszem i prozą ułożone”¹³⁶, Sewer z Malagi w VI wieku wydał „książeczkę dedykowaną siostrze pod tytułem *Pierścionek o dziewictwie*”¹³⁷.

2. Niektóre aspekty nauki o dziewictwie

Pierwsze traktaty na temat dziewictwa pojawiły się w III wieku na Zachodzie, wśród dzieł Tertuliana i Cypriana. Były to pisma o charakterze praktycznym, które podawały moralne wskazania dotyczące ubioru dziewcząt lub ich zachowania (skromność, rozwaga, pokora, miłość). Podobny charakter mają też dwa *Listy do dziewcząt* Pseudo-Klemensa, jakie w tym samym czasie powstały na Wschodzie. Za pierwszy traktat o teologii dziewictwa należy uznać *Ucztę* Metodego z Olimpu. Niewątpliwy rozkwit pism na ten temat nastąpił dopiero w IV i V wieku, gdy powstają dzieła Atanazego, Grzegorza z Nyssy i Jana

¹³⁵ IZYDOR Z SEWILLI, *De vir. ill.* 5, SWP 198. Byłoby to pierwsze pismo o dziewictwie powstałe w Hiszpanii.

¹³⁶ HIERONIM, *List 22,22*, [w:] TENŻE, *Listy*, tłum. J. CZUJ, I, 135.

¹³⁷ IZYDOR Z SEWILLI, *tamże* 43, SWP 355.